

SYTZE VAN DER ZEE

VOGELVRIJ

DE JACHT OP DE JOODSE ONDERDUIKER

JUST
PUBLISHERS

Inleiding

Zij staat als het ware symbool voor de vele duizenden Joodse onderduikers, verraden en uitgeleverd aan de vijand, Anne Frank. Maar wie haar en de andere mensen uit het Achterhuis heeft aangebracht, is tot dusver een groot mysterie gebleven. De afgelopen decennia hebben zich tal van historici en onderzoekers het hoofd gebroken over verschillende verraadtheorieën zonder dat een daarvan kon overtuigen. De laatsten die een poging hebben gedaan zijn een Nederlandse oud-journalist en een cineast. Zij wilden eens en voorgoed het raadsel oplossen door een grote groep deskundigen te rekruteren. Die moesten onder de omineuze naam ‘internationaal coldcase-team’, afgekort tot CCT, aan de slag gaan met de meest geavanceerde wetenschappelijke methoden en technieken, inclusief kunstmatige intelligentie.

De reden waarom een van de initiatiefnemers op donderdag 7 juni 2018 bij mij thuis langskwam, was dat ik mij uitvoerig had verdiept in al die verraadtheorieën omtrent het Achterhuis en ook een eigen theorie had. Oud-journalist Pieter van Twisk maakte op mij geen onsympathieke indruk. Welbespraakt, gedreven, wel een beetje glad. Heel evident was hij een man met een missie. Hij begon het gesprek met het verhaal dat hij nog bijna in mijn schoenen had gestaan. Hoewel de redactie van de Amsterdamse krant *Het Parool* zijn benoeming tot hoofdredacteur had gesteund, had de uitgever, de Vlaming Christian Van Thillo, hem in niet mis te verstane bewoordingen afgewezen.

Tot dusver had ik zo een en ander gelezen over het project dat Van Twisk samen met de cineast Thijs Bayens op poten aan het zetten was. Bij de grootouders van Van Twisk zou in de oorlog een leider van het gewapend verzet, de Knokploeg/LKP, ondergedoken hebben gezeten. De jonge Pieter had dit verhaal echter nooit serieus genomen tot hij ontdekte dat het klopte. Die van Bayens zouden Joodse onderduikers een schuilplaats hebben gebo-

den, maar volgens hem werd daar na de oorlog door zijn ouders nooit over gesproken. Want dat wordt er tegenwoordig altijd bij vermeld: daar werd nooit over gesproken.

Voor het aansturen van het project had Van Twisk een productiebedrijf opgezet, Proditione Investigative Media B.V., kortweg Proditione, waarvan hij tevens de directeur was. Hij vertelde mij met enige trots dat ze voor de leiding van het multidisciplinaire team een gepensioneerd Amerikaanse FBI-agent hadden weten te strikken, Vince Pankoke. Want naast de wetenschappelijke methoden en technieken die ze wilden gebruiken, mochten ze ook het ouderwetse politiewerk niet verwaarlozen. Ze konden hier toe beschikken over allerlei politiewetenschappers en opsporingspecialisten als handschriftdeskundigen, archief- en datawetenschappers alsook recherchepsychologen.

Ten einde alle data te verwerken zou computerprogrammatuur worden gebruikt die speciaal voor dit onderwerp op maat werd gemaakt. Alleen waren ze er financieel nog niet helemaal uit. Ze probeerden zodoende geld binnen te krijgen door crowdfunding, en in de vorm van voorschotten die de verschillende internationale uitgevers van het te publiceren boek over het onderzoek zouden moeten betalen. Er zat volgens Van Twisk weliswaar nog een subsidie aan te komen, maar daar kon of wilde hij niets over zeggen.

Het boek zou worden geschreven door de Canadese bestsellerauteur Rosemary Sullivan, ze waren echter met haar nog niet helemaal rond. Zij had vooral vermaardheid verworven met het veelgeprezen en bekroonde boek *De dochter van Stalin*. Bayens ging op zijn beurt van de zoektocht een documentaire maken die vermoedelijk op een van de Amerikaanse *networks* zou worden uitgezonden, bij voorkeur CBS. Daarnaast verwachtte Van Twisk dat het CBS-actualiteitenprogramma, *Sixty Minutes*, het Olympus van de Amerikaanse tv-journalistiek, aandacht zou besteden aan het onderzoek. Daar zouden ze eventueel de onthulling – want dat zou uiteindelijk toch het resultaat moeten worden – presenteren.

Aan het einde van het gesprek vroeg Van Twisk of ik zin had met hen mee te doen of in elk geval mee te denken. Afgezien van het feit dat dit voorstel op een slecht tijdstip kwam, ik deed net research voor een nieuw boek, had ik zo mijn bedenkingen. Ik vond het allemaal wel heel erg ambitieus. In de loop der jaren was ik meer benaderd voor verschillende projecten, waarvan ik naderhand nooit meer iets had gehoord. Ik was wel genegen af en toe mee te denken. Of ik dan bereid was al mijn documentatiemateriaal beschikbaar te stellen, wilde hij weten. Dat vormde voor mij geen enkel probleem. Ik vroeg Van Twisk nog of ze wisten in welke richting ze inmiddels moesten zoeken, maar ook daar wilde hij nog niets over zeggen.

Op uitnodiging van Van Twisk had ik op maandag 12 november 2018 een gesprek met hem en Pankoke in het kantoor van het CCT op Herengracht 282. Pankoke bleek niet zo'n hard-boiled FBI-man in een strak, blauw pak te zijn, maar een zachtaardige, innemende Amerikaan in jeans. We spraken met name over mijn verraadtheorie die inhield dat de mensen in het Achterhuis waren verlinkt door de Joodse vrouw Ans van Dijk. Kort daarna werd ik opnieuw ondervraagd, nu door Pankoke alleen, ditmaal specifiek over het rapport dat de Nederlandse Rijksrechercheur A.J. van Helden, op 5 februari 1964 over zijn onderzoek naar het verraad had uitgebracht.

Het gesprek verliep vrij vlot tot we bij een punt kwamen dat ik kennelijk verkeerd had geïnterpreteerd. Ik voelde me betrap, alsof ik mijn huiswerk niet goed had gedaan. Pankoke, slimmer en uitgekookter dan wie ook, wierp me een meewarige blik toe en ging verder met zijn vragenlijstje. Enkele weken later volgde een derde verhoor door Pankoke, ditmaal samen met Brendan Rook, een Australische politieman die tot voor kort had gewerkt voor het Internationaal Strafhof in Den Haag. Ze ondervroegen me over mijn research in de zaak Van Dijk en wat ik zoal verder op het spoor was gekomen. Het was net geen *bad cop good cop*, maar het scheelde niet veel.

In de loop van de maanden kwam een aantal leden van het team onder leiding van Pankoke tot drie keer toe bij mij thuis, om me verder aan de tand te voelen en ook om alle documenten op te halen die ik door de jaren heen had verzameld over de onderduikers in het Achterhuis, over de naoorlogse ver-

wikkelingen in het onderzoek en over andere verraders. Dozen vol sleepten ze weg. Merendeels waren die stukken afkomstig uit het Nationaal Archief in Den Haag, het Nederlands Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (NIOD) in Amsterdam en het Amsterdams Gemeentearchief.

Twee keer werd ik op hun hoofdkantoor op camera geïnterviewd door Bayens, in totaal meer dan vier uur. Opnieuw was de prangende vraag wat ik wist van al die verraadtheorieën. Het eerste interview vond nog plaats in het morsige pand op de Herengracht, het tweede in een ogenschijnlijk modern, goed geoutilleerd kantoorgebouw bij de Nieuwe Houthaven aan het IJ. Dat was nadat de gemeente Amsterdam ruimhartig een subsidie van honderduizend euro aan het CCT had toegekend.

In de riante ruimte bevonden zich een zogeheten *operations room* en een stilteplek voor vier leden van het team, voor als die in alle beslotenheid wilden vergaderen. Aan een van de wanden hingen foto's van de Gestapo- en de Duitse SD-rechercheurs, en ook van hun informanten, die een belangrijke rol hadden gespeeld bij de klopjacht op Joden. Op een andere wand waren de foto's bevestigd van de mensen in het Achterhuis, de familie Frank en de anderen, en van hun helpers, onder wie Miep en Jan Gies. De steun en toeverlaat van de onderduikers, Miep Gies, was toen nog niet eens zo lang geleden op 90-jarige leeftijd overleden. En nog steeds wilde Van Twisk absoluut niet loslaten of ze de verrader op het spoor waren.

Ik hoorde daarna lange tijd hoegenaamd niets meer van Van Twisk totdat *Volkskrant*-redacteur Sander van Walsum mij op zaterdag 15 januari 2022 belde. Hij had het over een zeer vertrouwelijke aangelegenheid, een manuscript waarop tot maandagmorgen vroeg een embargo zat. Hij zou graag willen dat ik er een blik op zou werpen of het allemaal geloofwaardig op mij overkwam. Met name ging het om de onthulling van wie het verraad zou hebben gepleegd. Hoewel ik nog geen etmaal de tijd had, was ik nieuwsgierig genoeg om op het verzoek van Van Walsum in te gaan.

Die zondag ontving ik een digitale versie van het boek, getiteld *Het ver-*

raad van Anne Frank. De Volkskrant had met de *NRC*, *Het Parool* en de *NOS* de exclusieve rechten gekregen, maar de redactie had amper de tijd om te controleren of het verhaal wel klopte. En ik vroeg me af of ik akkoord zou zijn gegaan met die overhaaste voorwaarden. Wat hij me toestuurde, zag er professioneel uit, maar verder kon ik er geen zinnig woord over zeggen. Ook niet of de Amsterdamse accountant Arnold van den Bergh (1886-1950), tot september 1943 lid van de Joodse Raad, inderdaad ‘met 85 tot 87 procent zekerheid’ – aldus auteur Rosemary Sullivan – het verraad kon hebben gepleegd. Het enige wat me opviel, was dat een overtuigende bewijsvoering ontbrak. Tegelijkertijd kon ik me amper voorstellen dat je na meer dan vijf jaar onderzoek en met de deelname van al die prominente deskundigen zo’n theorie op drijfzand zou bouwen.

Het team baseerde zich bij zijn onthulling haast uitsluitend op een briefje dat Otto Frank kort na de oorlog zou hebben ontvangen. ‘Uw schuilplaats te Amsterdam werd indertijd megedeeld aan de *Jüdische Auswanderung* te Amsterdam, door A. van den Bergh, destijds woonachtig nabij het Vondelpark, O. Nassaulaan. Bij de J.A. [*Jüdische Auswanderung*] lag een lijst van door hem opgegeven adressen.’ Het CCT had het oorspronkelijke briefje niet gevonden, maar het trof een afschrift aan tussen de stukken van ‘een onderzoeker’ – met wie Rosemary Sullivan Rijksrechercheur Van Helden bedoelde – die in de jaren zestig onderzoek had gedaan naar de rol van de magazijnknecht Willem Gerardus van Maaren. Die werd er door de helpers van de onderzoekers in het Achterhuis van verdacht de hand te hebben gehad in het verraad.

Het tamelijk breedsprakige voorwoord van het boek had ‘hoofdonderzoeker’ Van Twisk voor zijn rekening genomen. Over het onderzoek zelf schreef hij:

We volgden een kronkelig spoor dat ons leidde naar vele landen met tien-

tallen archieven, langs kilometers aan stoffige dossiers vol vergeelde documenten, langs uren aan beeld- en geluidmateriaal en naar vele tientallen mensen die ons misschien iets wijzer zouden kunnen maken in onze speurtocht naar een antwoord op de vraag: wie verraadde Anne Frank?

Het leek me allemaal wat overdreven, ‘vele landen met tientallen archieven’, maar wellicht was dit literaire vrijheid. Ik dreigde af te haken toen hij zich ineens begon af te vragen of het niet van het allergrootste belang was dat iedereen die in een democratie mocht leven, zich ervan bewust was welke waarden de instituties, het recht en de vrijheden waarborgden. Wie niet meer kon vertrouwen op de rechtspraak, de politie, de pers, het ambtelijk apparaat, de politiek en de wetenschap bleef als burger weerloos en verlamd achter. Het waren waarheden als een koe, dikdoenerij, en ik snapte niet wat het met het verraad te maken had.

Hij had verder de respectievelijke verraadtheorieën op een rijtje gezet. Het verbaasde me enigszins dat hij niet aan mijn boek, mijn eerste versie van *Vogelvrij*, refereerde. Hij noemde wel dat van Gerard Kremer, *De achtertuin van het Achterhuis*, waarin Kremer, net als ik, met Ans van Dijk als de verraadster kwam. Alleen was dit boek pas acht jaar na dat van mij verschenen, in 2018. Vlak voor de presentatie ervan had de auteur me nog gebeld om mij te feliciteren: ik had gelijk met Van Dijk. In zijn boek had hij uit de doeken gedaan wat er zich werkelijk rond Prinsengracht 263 zou hebben afgespeeld. Zijn voornaamste bron was zijn vader Gerard senior, tijdens de bezetting huismeester van een kantoorpand aan de Amsterdamse Westermarkt. Die vader zou daar zo een en ander hebben opgevangen.

Op maandag 17 januari verscheen dan ten langen leste het met veel bombarie aangekondigde *Het verraad van Anne Frank*. Het was vertaald in 22 talen, van Japans tot Russisch, van Pools tot Grieks. De ondertitel ervan luidde: *Het baanbrekend onderzoek van een internationaal cold case-team in Nederland*. Hoe dat team precies te werk was gegaan, werd minutieus

beschreven door Sullivan. Zelf was zij niet betrokken geweest bij het onderzoek. In de daaropvolgende dagen barstte een lawine van publiciteit los, niet het minst in het buitenland. Met als triomfantelijk middelpunt Van Twisk die in een interview met het dagblad *Trouw* van ‘het meest waarschijnlijke scenario’ sprak. Om eraan toe te voegen: ‘We hebben onze conclusies op een forensische statistische manier laten meten. Dit percentage is bijzonder hoog voor een 77 jaar oude zaak.’

Trouw interviewde mij ook over het boek. Wat ik van de verraadtheorie dacht en of die niet haaks stond op mijn theorie. Ans van Dijk had al veel op haar kerfstok en was een bekende naam, antwoordde ik. Daarentegen was Van den Bergh een respectabel man. Ik had destijds werkelijk geen idee dat het team hem op het oog had. Ook een redacteur van het Duitse opinieblad *Der Spiegel* diende zich bij mij aan met ongeveer dezelfde vragen. Het meest opvallende aan hem was dat op zijn T-shirt een grote Davidsster was afgedrukt. Een Duitser voor wie we in geen geval bang hoefden te zijn, wilde hij klaarblijkelijk signaleren. Zijn kritische verhaal stond op 22 januari in *Der Spiegel*.

Ook Nederlandse historici toonden zich niet erg onder de indruk van de nieuwe verraadtheorie. Zij noemden haar ‘flinterdun’, ‘immoreel’ en ‘lasterlijke onzin’. Vijf van hen veegden in maart in het rapport *De Joodse notaris en de beschuldiging van het verraad* de vloer aan met de aanpak van het CCT en de zogenaamde onthulling. Zij wezen erop dat de kritiek op het team in Nederland en Duitsland direct al tweeledig was geweest. In de eerste plaats zou dat de wijze van argumentatie betreffen. Er zou sprake zijn van een patroon, waarbij aannames werden gedaan die even later voor waar werden gehouden en vervolgens voor een volgende argumentatieve stap werden gebruikt. ‘Hierdoor wordt het geheel een wankel kaartenhuis, waarbij als één stap niet blijkt te kloppen, de volgende kaarten ook omvallen.’

De kritiek richtte zich in de tweede plaats op de inhoud. Het CCT zou de context van de oorlog en de naoorlogse periode slecht hebben begrepen,

met als gevolg tal van foutieve interpretaties. Zo werden de belangrijkste bewijzen die het team opvoerde, een afschrift van het bewuste, ongedateerde briefje en een verklaring van een Duitse vertaler, ‘zonder al te veel kritische analyse voor waar aangenomen’. De vertaler beweerde namelijk na de oorlog van een sergeant van de *Feldgendarmarie* ofwel de militaire politie te hebben gehoord dat de Joodse Raad op verzoek een lijst met de adressen van vijfhonderd tot duizend Joodse onderduikers beschikbaar had gesteld.

Volgens de historici had het CCT de directe historische context niet meegewogen van de naoorlogse periode, ‘waarin tal van roddels en beschuldigingen de ronde deden’. Ook schreven ze: ‘Cruciale bronnen waren niet of nauwelijks aan bronnenkritiek onderworpen en bleken vaak verkeerd te zijn gelezen of geïnterpreteerd.’ Over het verraadbriefje merkten ze op: ‘Nauwkeurige lezing van het briefje laat bovendien zien dat de schrijver juist niet bekend was met het Duitse vervolgingsapparaat, wat hem of haar natuurlijk minder geloofwaardig maakt.’ Hij of zij had het namelijk over ‘*Jüdische Auswanderung*’ en ‘de J.A.’, terwijl iedereen die in de oorlog te maken had met deze instelling, sprak van ‘*Zentralstelle*’, een afkorting van *Zentralstelle für jüdische Auswanderung*. Die dienst zat ook niet, zoals in het briefje stond aangegeven, in de Euterpestraat – daar hadden de Sipo en de SD (de *Sicherheitspolizei* en de *Sicherheitsdienst*) hun hoofdbureau, dat wist iedere Amsterdammer – maar aan het Adama van Scheltemaplein.

De journaliste Natasja Gerson sloot op 9 mei 2023 in het weekblad *De Groene* niet uit dat het bewuste anonieme briefje afkomstig was van een NSB’er, ene J.W. Anton Schepers, die in de oorlog de notarispriktijk van Van den Bergh had overgenomen. Deze ‘gediagnosticeerde geesteszieke’ man die tot 1949 vastzat wegens het verraad van de notaris, was door de notaris geobsedeerd geweest. Gezien de stijl en de inhoud én omdat Schepers de enige was met een motief, vond Gerson het heel waarschijnlijk dat hij de auteur was: ‘Zeker omdat dit [briefje] van eind jaren vijftig en niet uit 1945 stamt.’ Aanvankelijk werd namelijk dit laatste aangenomen.

Eerder al waren de historici in hun rapport tot de volgende slotsom gekomen: ‘Het CCT heeft van het verraad van het Achterhuis een spannende coldcasezaak gemaakt. Helaas moet geconstateerd worden dat het onderzoek amateuristisch is uitgevoerd en dat het door misinterpretatie en tunnelvisie ten onrechte Arnold van den Bergh heeft aangewezen als de verrader van Anne Frank.’ Onder protest van Van Twisk en de zijnen besloot de Amsterdamse uitgeverij Ambo Anthos hierop het boek niet meer te leveren en verzocht de boekwinkels de overgebleven voorraad terug te sturen.

De uitgeverij bood bovendien haar verontschuldiging aan aan degenen die zich door de inhoud gegriefd zouden voelen. In tegenstelling tot de Nederlandse versie van het boek werden echter de internationale versies niet uit de handel genomen en in enkele landen verkreeg het zelfs de status van bestseller. Amazon.com prees het aan als ‘goed geschreven en goed onderzocht’. En de toch respectabele krant *Boston Globe* beschreef het boek ‘als een diepgaand portret van Amsterdam in oorlogstijd, een stad met conflicterende en overdwars verbonden loyaliteiten, waar persoonlijk gevaar de scheidslijn tussen heldendom en boosaardigheid kon uitwissen.’

‘De raadselachtige Tonny Ahlers’

Het was in 2022 niet voor het eerst dat ik me verdiepte in het verraad van de onderduikers in het Achterhuis. De eerste keer was 20 jaar eerder. Begin juli 2002 werd ik ’s avonds gebeld door een man die me met een schorre, hese stem vroeg of ik de afgelopen dagen het nieuws had gevolgd. Zonder mijn antwoord af te wachten zei hij dat zijn vader Anne Frank had verraden. Het stond allemaal beschreven in het net verschenen boek *Het verborgen leven van Otto Frank*, van de Engelse schrijfster Carol Ann Lee. De publiciteit en alles eromheen was de man onderhand boven het hoofd gegroeid.

De druppel was voor hem die dag het bericht dat het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie een vervolgonderzoek ging instellen naar het verraad. En nu wilde hij mij dringend en op korte termijn spreken. Per